

Леонід Виговський

ВИГОВСЬКИЙ Леонід Антонович — кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та політології Хмельницького інституту регіонального управління та права. Сфера наукових інтересів — соціальна філософія та релігієзнавство.

РЕЛІГІЙНІ ІНСТИТУЦІЇ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК ОСНОВНІ ФОРМИ ВИЯВУ СУСПІЛЬНОЇ ФУНКЦІОНАЛЬНОСТІ РЕЛІГІЇ

Проблема сутності релігії, її функціональних виявів у суспільстві, ролі в житті соціуму й особистості завжди цікавила науковців. «Бачення релігії у нерозривній єдності з людським буттям, — підкреслює А. Черній, — визнання внутрішньої детермінації людиною потреб у релігійному задоволенні виникло не сьогодні, не є набутком лише сучасних філософських шукань» [12, с.193]. Протягом останніх десятиріч питання впливу релігійних інституцій на суспільство і індивіда в тому чи іншому аспекті розглядалися у роботах В. Гараджі, Ю. Левади, О. Сухова, І. Яблокова та інших. Значний внесок в розвиток цього питання внесли українські релігієзнавці М. Бабій, В. Бондаренко, В. Єленський, А. Колодний, Б. Лобовик, Л. Филипович. Правда, названі автори розглядали вказану проблему в загальнотеоретичному плані або в контексті власних наукових інтересів. Тому є потреба у дослідженні означеної проблематики акцентувати увагу на розгляді діяльності релігійних інституцій та організацій як основної форми вияву суспільної функціональності релігії, вияснити специфіку їх функцій.

Варто нагадати, що соціальні інститути виступають специфічними утвореннями, які забезпечують відносну стабільність відносин і зв'язків у межах конкретно-історичного суспільства. Виникнення і розвиток таких інституцій є об'єктивною потребою самого соціуму в постійному відтворенні і регулюванні суспільнонеобхідних сфер діяльності і соціальних відносин. «Людська спільнота, — зазначає протопресвітер О. Шмеман, — має потребу в інститутах. Без них життя виродиться в хаос і нові форми рабства. Нинішнє прагнення звільнитися від всіх соціальних і історичних обмежень веде в кінцевому підсумку до дегуманізації» [9, с.328]. Що ж стосується розуміння релігійного комплексу як специфічного соціального інституту, то в релігієзнавстві досі ще не вироблено однозначного підходу до його розуміння. Так, деякі автори стверджують, що в загальному такий комплекс потрібно віднести до форми суспільної свідомості, а соціальним інститутом вважати лише церкву чи релігійні організації. На наш погляд, з цим важко погодитись. Адже релігійні організації існують лише через і в діяльності віруючих людей на відповідних конфесійних засадах, котрі зумовлюються релігійною свідомістю. Поза нею суспільні організації, без сумніву, будуть носити нерелігійний характер, оскільки будуть ґрунтовані на інших світоглядних принципах. Розуміння лише релігійної організації в якості специфічної соціальної інституції зумовлюється абсолютизацією того моменту, що в реальному житті ми справді маємо безпосередню справу з віруючими, котрі дійсно репрезентують ту чи іншу конфесійну організацію, а не з самим релігійним світоглядом чи з релігійними відносинами. Тому соціальним інститутом в системі суспільства виступає саме релігійний комплекс, оскільки він має власне коло суб'єктів, котрі в процесі специфічної діяльності вступають у певні відносини, що носять стабільний характер. І ці суб'єкти виходять власне за межі релігійних організацій. Таким чином, саме весь релігійний комплекс, а не будь-які його окремі структурні елементи (релігійна свідомість, релігійні відносини, релігійна діяльність), має соціально значимі функції соціального інституту, оскільки інтегрує індивідів на основи релігійних ідей у певні спільноти. Сказане дозволяє говорити про релігійний комплекс як специфічний соціальний інститут, а церкву чи інші формалізовані організації релігійного характеру (секта, деномінація) розглядати як соціальну організацію або як окремий інститут у межах соціального інституту релігій. Варто нагадати, що такі знані релігієзнавці, як Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, М. Вебер та інші відносили до соціальних інститутів суспільства саме весь релігійний феномен, а не окремі його структурні компоненти.

Процес організаційного оформлення релігійного комплексу, його інституалізація має

конкретно-історичний характер і зумовлена суспільними потребами і є певною формою відображення процесу структуризації самого суспільства. Через це, до прикладу, церковні організації часто запозичували і використовували у власній діяльності організаційну й ієрархічну структуру державної влади.

Однією з причин виникнення професійного духовенства було суттєве ускладнення змісту самого релігійного культу. Адже на зміну безпосереднього звернення до фетишів, тотемів тощо приходять звернення до Бога як до надприродної могутньої істоти. Відповідно, замість простих капищ споруджуються складні церковні будови, де проводяться значно ускладнені за формою та змістом релігійні ритуали і церемонії. Проводити їх могли тепер тільки спеціально підготовлені люди, котрі мали і функцію контролю за участю в них членів свого колективу. На цьому етапі вже цілком виразно розрізняються сфери мирського і священного. Духовенство виокремлюється в окремий стан і має чітко визначені функції. Більш того, в середині його самого формується ієрархічна система. Все це пришвидшує процес формування релігійної організації, яка пізніше виокремлюється в специфічну підсистему в системі суспільства. «Отже, — зазначає В. Єленський, — процес інституалізації релігії пов'язаний з її історичним розвитком, кодифікацією релігійної доктрини, становленням і ускладненням культу, розбудовою релігійної організації. В об'єктивному вимірі, як це відзначає польський соціолог релігії І. Боровик, інституалізація релігії є певним етапом розвитку всього релігійного комплексу, а на суб'єктивному рівні цей процес постає як інституалізована (церковна) релігійність» [5, с.486 — 487]. Таким чином, виникнення релігійних організацій завершило процес формування релігійного комплексу, котрий вже «функціонує як специфічна форма суспільної свідомості, виявляє себе в інституалізованих формах, як структурована спільність носіїв релігійної свідомості» [10, с.187].

У діяльності релігійних організацій відображуються, фокусуються функціональні особливості інших складових релігійного комплексу, зокрема, релігійної свідомості, релігійних відносин, релігійної діяльності. Саме вказані організації виступають конфесійними «провідниками», «реалізаторами» функціональності всіх структурних елементів релігійного комплексу, оскільки властивими їм методами, засобами безпосередньо або опосередковано задовольняють духовні та інші потреби віруючих чи їх об'єднань.

Функціональність релігії як суспільного феномена розкривається в першу чергу через соціальні функції релігійних організацій як інституалізованої форми її вияву. При цьому потрібно пам'ятати, що зміст понять «соціальні функції релігії» і «соціальні функції церкви» є досить близькими за змістом, але далеко не тотожними. Перше поняття по відношенню до другого за обсягом є ширшим і тому виступає підпорядкованим. До цього можна додати й те, що соціальні функції церкви можуть (і виходять) за межі чисто релігійних.

Зрозуміло, що релігійні організації як найважливіший структурний елемент релігії безпосередньо пов'язані з реалізацією її суспільної функціональності. Саме вони є засобом «функціональної дії релігії на суспільство, складові його структури, на людину» [10, с.199]. Правда, при цьому не потрібно забувати про те, що роль і значення кожного із структурних елементів релігійного комплексу, в тому числі і релігійних організацій, носить конкретно-історичний характер. Так, у добу Середньовіччя католицька церковна організація опікувалась усіма сферами життя людини і тому виконувала всю сукупність суспільних функцій, включаючи політичні, правові, виховні тощо. В сучасних умовах в силу ряду причин вона намагається уникнути прямого втручання у сферу суспільно-політичного життя.

В тій чи іншій мірі релігійні організації в системі соціальних функцій репрезентують у суспільстві світоглядно-сенсотвірну, цілісно-регулятивну, соціально-організаційну та комунікативно-трансляційну функціональність релігійного феномену. Водночас вони часто виконують функції, які, власне, виходять за межі чисто релігійних. Так, вони займаються організацією культурного проведення дозвілля людей, вихованням дітей, піклуються про людей старшого покоління і немічних тощо. В сучасних умовах релігійні організації все більш помітніше «намагаються вийти за рамки чисто релігійної діяльності. У сферу релігійної діяльності частіше включаються актуальні для нашого часу політичні і соціальні проблеми,

питання культури і побуту, прав і моралі. Тому у віруючих і невіруючих складається враження про універсальний характер релігії, про її безпосередню вкладеність у всі сфери суспільного життя» [3, с.77].

Світоглядна і сенсотвірна функція властива всім релігійним організаціям, тому має всезагальний характер. «Люди чекають від релігій, — зазначає папа римський Іван Павло II, — відповіді на сховані таємниці людського буття, котрі нині як і колись, глибоко тривожать людей: що таке людина, який сенс і мета нашого життя, що таке добро і що таке гріх, звідки страждання і в чому його сенс, де шлях до дійсного щастя, що таке смерть, Суд і воздаяння після смерті і, нарешті, що є остання не проголошена таємниця, котра охоплює наше життя і від якої ми стали і до якої ми прагнемо» [6, с.3 — 4].

Компенсаційна функція, точніше функція доповнення, в діяльності релігійних організацій зумовлюється світоглядно-сенсотвірною, оскільки тільки визнання реального існування надприродного світу дозволяє віруючій людині незгоди реального життя сприймати як плату за майбутнє успішне життя в ньому. Таким чином, відбувається «зняття в трансцендентному вимірі життєво важливих суперечностей і проблем людського буття в усіх його виявах» [2, с.559].

З-поміж релігійних організацій найбільш структурованою є Церква. Вона має складну, чітко централізовану систему, субординаційний механізм взаємодії між існуючою в ній керуючою і керованою підсистемами, високий ступінь узгодження з соціально значимими цінностями і традиційну модель прилучення вірних. Членство в ній часто є номінальним і у більшості випадків допускається мінімальна участь віруючих у функціонуванні організації. «Християнин нині, — зауважує архієпископ Віктор (Мамонтов), — рідко перебуває у своєму достоїнстві священника. За нього служать, за нього причащаються, а він сам пасивний, задовольняється тільки присутністю на Євхаристії і рідким причащенням» [1, с.233].

Соціально-організаційна функціональність церковних організацій реалізується в сукупності функцій, котрі в тій чи іншій формі об'єднують віруючих у конфесійні спільноти і зумовлюють їх стабільне існування. Ця функціональність є однією із найдавніших. Е. Дюркгейм у свій час одним із перших звернув увагу на прагнення релігійних організацій забезпечити солідарне існування колективу. Належність до певної релігійної організації є однією із суттєвих координат, що визначають соціальний статус і поведінку індивіда.

У першу чергу вказана функціональність проявляється в інтегративній функції, котрій властива здатність через церковні організації «забезпечувати безконфліктний зв'язок, певну злагоду, солідарність, згуртованість суспільства, окремих суспільних утворень, гармонію цих відносин і процесів у соціальних групах будь-якого масштабу» [10, с.193]. Зрозуміло, що ступінь дії такої функції на спільноту залежить у першу чергу від місця і ролі в її житті самої конфесії. Так, світові релігії (буддизм, християнство, іслам) через свої церковні організації можуть вагомо впливати навіть на цілі країни. Значно обмежені у своєму впливі на суспільство нечисельні і малопотужні релігійні об'єднання.

У контексті інтеграційної функції реалізуються етноформуюча і етнозберігаюча функції релігійних об'єднань. Це стає можливим в результаті взаємодії культового комплексу конкретного віросповідання з культурою певної етнічної групи. В результаті обміну між собою релігійні складові набувають етнічної форми, і, навпаки, етнічні ознаки отримують релігійний зміст. У цьому випадку релігійна належність віруючим усвідомлюється як етнічна. Інтенсивність або відсутність такого процесу залежить від відповідної орієнтації та активності церковної організації. Як відомо, частина релігійних об'єднань носить космополітичний характер. В них етноформуюча і етнозберігаюча функції практично відсутні. Між іншим, цікаво звернути увагу на християнство, котре, не дивлячись на проголошення космополітизму, все ж у тій чи іншій мірі під впливом етнічного середовища набуло національних ознак. Для прикладу, католицька церква в Польщі, не дивлячись на строге організаційне підпорядкування Ватикану, має національні ознаки. Через те нерідко на практиці має місце ідентифікації католика з поляком. У цьому плані можна згадати заслугу Української греко-католицької церкви в плані збереження самобутності українського народу. «Церква займається окремими душами, —

відзначав православний богослов П. Євдокимов, — але вона також відповідальна за національні спільноти. В результаті переплетіння історичних подій Церква може виявитись у самому серці буття народу і виражати його свідомість, але вона може також бути витіснена на периферію національного життя і стати для неї чужорідним тілом» [4, с.427].

Сьогодні ряд християнських Церков під впливом реалій життя переосмислюють свою суспільну роль у соціумі, форми і методи її реалізації. Вони переорієнтовуються на моральну і ритуальну регуляцію суспільства. Відповідно, їх соціальні функції та поле реалізації суттєво звужуються. «Церква не втручається в соціальні питання, — підкреслюють католицькі теологи, — не конкурує з гуманітарними науками, щоб запропонувати свій науковий аналіз та технічні вирішення певних проблем» [11, с.12]. Тому вона «не пропонує якихось економічних чи політичних систем та програм і не віддає перевагу одним перед іншими, а дбає лише про те, щоб належним чином було пошановано й підтримано гідність людини і щоб для самої Церкви залишався необхідний простір для здійснення нею свого служіння у світі. Але Церква є досвідченою в людських справах і це спонукає її поширювати свою релігійну місію на різні ділянки, в яких люди розгортають свою діяльність» [11, с.12].

Такий процес більш ефективно проходить у нетрадиційних Церквах. Це пояснюється тим, що в них практично немає поділу на клір і мирян, а отже немає протиставлення власних корпоративних інтересів. Щодо традиційних християнських Церков (католицизм, православ'я), то тут спостерігається явне розмежування як на рівні «клір — миряни», так і на рівні самого кліру. В православ'ї, зокрема, цей поділ у принципі проходить по лінії, яка умовно поділяє духовенство на «консерваторів» та «лібералів». Перші, побоюючись, що Церква, беручи активну участь у житті суспільства, втратить свою ідентичність, стоять на позиції збереження літургіко-історичної спадщини. «Наше Православ'я, — заявляє ієромонах Серафим Роуз, — це острівець серед миру, котрий живе за цілком іншими принципами» [7, с.8]. «Ліберали», навпаки, визнають потребу в постійному оновленні форм і методів церковного життя, постійного діалогу з «зовнішнім» світом і ставлять собі завдання в плані перетворення всієї повноти суспільного життя на засадах християнських цінностей. «Світ, — зазначає протопресвітер О. Шмеман, — повинен визначати напрям діяльності Церкви. Вищою нормою її місії у світі є соціальні, політичні й економічні програми підвищення якості життя» [9, с.328]. Останнім часом все більшого розповсюдження серед християнських богословів набуває поширення думка про те, що «Церква повинна цілком серйозно прийняти секулярну сферу й довести, що християнське служіння можливе й необхідне і в ній, а не тільки в монастирі чи в парафії» [11, с.183].

Відповіддю на питання щодо місця і ролі Церкви у сучасному суспільному житті стали соціальні вчення та соціальні доктрини християнських Церков. Вони відображують погляди і настанови Церкви не лише щодо особистої поведінки віруючих, але й з приводу обов'язків християнина щодо суспільства в цілому, тобто його соціальної відповідальності. Виходячи з конфесійного уявлення про людину та її гідність, соціальна доктрина покликана дати основні методологічні засади, які орієнтуватимуть віруючих як громадян у їхніх соціально-політичних поглядах.

Нині християнські Церкви намагаються виконати функцію захисту прав і свобод громадян у випадках, коли владні структури своїми діями погіршують соціально-економічне становище віруючих та інших громадян, або вдалися до обмеження задекларованих конституційних прав та свобод особистості. Те, що «місія Церкви є духовного порядку, насправді не протиставляє її світові. Надія на вічне спасіння та змагання (діяльне прагнення) до підтримки людей — це різні речі, і варто це пам'ятати, однак вони не роздільні, адже саме на землі, в історії, в конкретних умовах життя кожна людина готує, вирішує і наперед переживає свою вічну долю. Несправедливість, визиск, неuczтво, які в межах суспільства нерідко консолідується у справжні «структури гріха», є великими ворогами людини, бо вони впливають на моральну поведінку людини, позбавляють її гідності особи, перешкоджають їй здійснити своє покликання» [11, с.15]. Так, зробити всіх своїх віруючих повноправними учасниками процесу управління державою прагне католицька церква. З цією метою вона продовжує пошук нових і

змістовніших форм участі в громадському житті громадян-християн та нехристиян. «Життя демократії, — наголошують її ієрархи, — не може бути ефективним без активної, відповідальної та ширшої участі кожного з нас» [8, с.1]. Такий підхід був узаконений рішеннями Другого Ватиканського собору (1962 — 1965). В його документах, зокрема, зазначено, що «миряни не повинні відмовлятися від участі в громадському житті, в економічній, соціальній, законодавчій, адміністративній та культурній сферах, маючи на меті на особистому та державному рівні пропагувати суспільне благо» [8, с.1]. Католик зобов'язаний пропагувати та захищати такі суспільні цінності, як громадський порядок і мир, свободу і рівність, повагу до людського життя та довкілля, справедливість та солідарність.

Таким чином, релігійні інституції та організації, будучи важливою складовою релігійного комплексу, є основною формою вияву суспільної функціональності релігії в соціумі, оскільки виводять людину за межу простого біологічного існування, тобто природного буття, утверджують її суспільний статус.

Література

1. Архиепископ Виктор (Мамонтов). Об истинном и ложном в предании Церкви // Материалы международной богословской конференции «Живое предание». Сборник докладов. — М., 1999. — С.229 — 235.
2. *Бабій М.* Поліфункціональність релігії: вияви функціональності релігійного комплексу // Академічне релігієзнавство. За науковою редакцією професора А. Колодного. — Київ, 2000. — С.557 — 562.
3. *Головко Л.В.* К вопросу об особенностях идеологии и деятельности современного православия // Християнство на порозі III-го тисячоліття: філософсько-релігійні аспекти формування духовної культури. — Запоріжжя, 2000. — С.77 — 79.
4. *Евдокимов П.Н.* Православие. Пер. с франц. С. Гриба. — М., 2002.
5. *Єленський В.* Інституалізація релігії. Типологія релігійних інституцій // Академічне релігієзнавство. За науковою редакцією професора А. Колодного — Київ, 2000. — С.485 — 490.
6. Иван Павел II. Декларация «Об отношении церкви к нехристианским религиям «NOSTRA AETATE» // Християне и мусульмане: проблемы диалога. Хрестоматия. — М., 2000. — С.3 — 7.
7. Иеромонах Серафим Роуз. Как сегодня быть православным. — Изд. Свято-Успенской Почаевской лавры, 2001.
8. Йозеф Кардинал Ратцінгер, Тарнісіо Бертоне. Миряни і політика. Доктринальні зауваги щодо деяких питань стосовно участі католиків у політичному житті // Арка. — 2003. — №7(65).
9. Протопресвітер Александр Шмеман. Экуменическая боль // Православие и экуменизм. Документы и материалы, 1902 — 1998. — М., 1999. — С.325 — 339.
10. Релігієзнавство: Предмет, структура, методологія / За ред. проф. А. Колодного та проф. Б. Лобовика. — Київ, 1977.
11. Соціальна доктрина Церкви (Збірник статей). — Львів, 1988.
12. Черній А.М. Релігія — духовно-онтологічна основа буття антропологічної цілісності. // Академічне релігієзнавство. За науковою редакцією професора А. Колодного. — Київ, 2000. — С.192 — 197.

Надійшла до редакції 5.04.2004 р.